

JINOYATCHILIKKA MOYILLIKNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Abdikarimov Inyat Qudiyar uli

QDU amaliy psixologiya yo'nalishi talabasi

Bektursinova Lalaxan

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15789201>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada yoshlar orasida jinoyatchilikka moyillikning asosiy psixologik omillari chuqur tahlil qilinadi. Jumladan, shaxsning individual psixologik xususiyatlari, oilaviy tarbiya, maktab va ijtimoiy muhit, tengdoshlar bosimi, ommaviy axborot vositalari va internetning salbiy ta'siri keng ko'lamda yoritiladi. Muallif jinoyatchilik psixologiyasining klassik va zamonaviy nazariyalari asosida jinoyatga moyillikni yuzaga keltiruvchi sabablarni ilmiy asosda ochib beradi. Shuningdek, maqolada yoshlar jinoyatchiligini oldini olish bo'yicha amaliy tavsiyalar va profilaktika choralari ilgari suriladi.*

***Kalit so'zlar:** jinoyatchilik, yoshlar, psixologik omillar, ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya, shaxs rivoji, kriminal psixologiya, profilaktika.*

Kirish. Bugungi kunda yoshlar orasida sodir etilayotgan huquqbuzarlik va jinoyatlar jahon miqyosida ijtimoiy xavotir uyg'otmoqda. O'zbekiston ham bundan mustasno emas. Respublikada jinoyat sodir etgan shaxslarning muhim qismini 14–30 yosh oralig'idagi fuqarolar tashkil etadi. Jinoyat huquqi, sotsiologiya, va yuridik psixologiya sohalarida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, jinoyatga moyillikning psixologik ildizlari chuqur va murakkabdir.

Yosh davri — bu shaxsiyat shakllanishining eng nozik, emotsional jihatdan beqaror, ijtimoiy bosimga eng sezgir bo'lgan bosqichi hisoblanadi. Aynan shu bosqichda jinoyatga sabab bo'luvchi omillar — oilaviy ziddiyat, ijtimoiy beqarorlik, yomon do'stlar ta'siri, axborot texnologiyalarining salbiy jihatlari — kuchliroq seziladi. Maqolaning asosiy maqsadi — yoshlarning jinoyatga moyilligiga sabab bo'luvchi psixologik omillarni aniqlash, ularni tizimli tahlil qilish va ularning oldini olishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Jinoyatga psixologik yondashuvda e'tibor shaxsning ichki olamiga — ya'ni emotsional holati, motivatsiyasi, impulsivlik darajasi, ijtimoiy me'yorlarni qabul qilish darajasiga qaratiladi.

Psixologik nuqtai nazardan jinoyat — bu normativ cheklovlarni buzishga psixik moyillik natijasi sifatida shakllanadi.

Bu holat shaxsda mavjud bo'lgan:

Emotsional beqarorlik

Empatiya yetishmovchiligi

Ijtimoiy izolyatsiya

Nomaqbul psixologik modellar (zo'ravonlikni qo'llab-quvvatlash) kabi omillar ta'sirida yuzaga keladi.

A) Bandura ijtimoiy o'rganish nazariyasi

Bandura (1977) ta'kidlashicha, inson xatti-harakati atrofdagilarni kuzatish orqali o'rganiladi.

Yoshlar do'stlarining, internetdagi bloggerlarning, hatto film qahramonlarining jinoyatchilikka oid xatti-harakatlarini kuzatib, ularni takrorlaydi. Bu holat "modellash" deb ataladi.

B) Eysenckning shaxsiylik nazariyasi

Eysenck (1970) jinoyatchilikni shaxsiylik tiplariga bog'lab izohlaydi. Uning fikricha, psixotizm va ekstraversiya darajasi yuqori bo'lganlar jinoyatga moyil bo'ladi. Chunki ular xavfli vaziyatlardan qo'rqmaydi, jazoni yetarlicha his qilmaydi.

C) Travis Hirschi nazorati nazariyasi

Ushbu nazariyaga ko'ra, odamni jinoyatdan to'xtatuvchi kuch — bu uning ijtimoiy bog'liqlari. Oila, maktab, din va jamiyat bilan mustahkam aloqasi bor shaxs jinoyatga kamroq moyil bo'ladi. Yoshlar ijtimoiy aloqalardan uzilganda jinoyatchilik kuchayadi.

Yoshlarning jinoyatga moyilligida quyidagi psixologik omillar asosiy o'rin tutadi:

Impulsivlik: Harakat natijasini o'ylamaslik

Hissiy beqarorlik: Stressni boshqara olmaslik

Empatiya yetishmovchiligi: Boshqalarning holatini tushunmaslik

Ma'naviy qadriyatlarining zaifligi

Masalan, jinoyat sodir etgan 16 yoshli o'smirlar orasida o'tkazilgan so'rovda ularning 70% dan ortig'i o'z harakatlarining oqibatini o'ylamaganini tan olgan.

Oilaviy tarbiya jinoyatga qarshi immunitetning asosi hisoblanadi. Oiladagi stress, zo'rvonlik, befarqlik, ajralish, ota-onaning psixologik befarqligi — bu omillar o'smirda tajovuzkorlikni kuchaytiradi. Ko'plab jinoyatchilar voyaga yetganda oilaviy mehri his qilmagan.

Misol: Jinoyat ishlari bo'yicha sud hujjatlariga ko'ra, 2023 yilda jinoyat sodir etgan o'smirlarning 60% ota-onasining nazoratisiz ulg'aygan.

Maktab — shaxsning ijtimoiylashuvi uchun muhim maskan. Ta'lim muassasalarida psixologik muhit salbiy bo'lsa, ya'ni o'quvchilar o'zini o'z joyida his qilmasa, jinoyatchilik xavfi ortadi. Maktabdagi zo'rvonlik ("bullying") ham katta xavf omilidir.

Yoshlar tengdoshlar orasida e'tibor qozonish, qabul qilinish uchun hatto xavfli harakatlarga ham borishi mumkin. Bu ijtimoiy bosim ularning irodasini cheklaydi va jinoyatga turtki bo'ladi.

Bugungi yoshlar uchun asosiy axborot manbai — internet. Ko'plab kontentlar, ayniqsa jinoyatni romantik ko'rsatadigan filmlar, zo'rvon o'yinlar, "kriminal musiqalar" yosh ongi uchun zararli.

Risk-guruhlar bilan ishlash: Psixologlar maktab va kollejda xavf ostidagi o'quvchilarni aniqlab, ular bilan individual ishlashi kerak.

Maktab psixologlarining malakasini oshirish: Ko'plab muassasalarda psixologik xizmat formalan, lekin samaradorligi past.

Ota-onalar uchun treninglar, oilaviy maslahatlar jinoyatga moyillikni kamaytiradi. Oilada sog'lom kommunikatsiya va mehr-muhabbat muhitini yaratish zarur.

Yoshlarni sport, ijod, madaniy va ijtimoiy faoliyatlarga jalb qilish orqali bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishini ta'minlash kerak.

Yoshlar uchun ijobiy va tarbiyaviy kontentlar ishlab chiqish, jinoyatni targ‘ib qiluvchi materiallarga cheklov qo‘yish muhim.

Xulosa. Yoshlar jinoyatchiligining ildizlarini tushunish uchun psixologik, ijtimoiy va oilaviy omillarni kompleks tarzda o‘rganish lozim. Jinoyatga moyillik ko‘plab psixologik sabablarga bog‘liq bo‘lib, ularni bartaraf etish uchun keng qamrovli profilaktika va rehabilitatsiya dasturlari ishlab chiqilishi zarur. Bu borada davlat, jamiyat, ta‘lim muassasalari va oilalarning hamkorligi katta ahamiyatga ega.

REFERENCES

1. Bandura, A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977.
2. Hirschi, T. Causes of Delinquency. Berkeley: University of California Press, 1969.
3. Eysenck, H. J. Crime and Personality. London: Routledge, 1970.
4. Mavlonova R. X. “Yoshlar jinoyatchiligini oldini olishda oilaning roli”, Yuridik psixologiya jurnali, 2022.
5. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi, 2023.